

Iracionalizam i marksizam¹

PIŠE – Étienne Balibar

S ENGLSKOG PREVEO – Mišo Grundler

K ako se boriti protiv filozofija krize? Već su neko vrijeme komunisti prisiljeni sustavno se baviti brojnim ideološkim temama čiji se utjecaj danas ne može smatrati čistom slučajnošću. U ekonomiji, taj utjecaj znači suočavanje s pojmovima kao što su 'ograničeni rast', 'nulti rast' te 'rizici' i 'štetni učinci' (za 'čovjeka' i 'prirodu') intenzivne industrijalizacije. Za društvo to znači povratak anarhističkih argumenata usmjerenih protiv 'institucija' i 'moći' te tvrdnji o nužnosti hitnoga 'dokidanja' obitelji, školstva, zdravstva i sudstva. Na filozofskome planu riječ je o ponovnome propitivanju 'vrijednosti znanosti' kao načina stjecanja znanja i izvora društvenoga napretka – bilo da se ide u korist religijskih (Ilich) ili mističko-naturalističkih ('princetonški gnosticizam') tema ili pak prema nihilističkim i iracionalnim temama (Deleuze i Guattari). Ne treba, stoga, naglašavati da naš problem nije pitanje *treba li* se protiv tih tema boriti na praktičnoj i ideološkoj razini, već *kako*, tj. s kojega stajališta, borbu treba voditi. To je ujedno i filozofsko i političko pitanje.

Može se izvesti nekoliko zaključaka. Koliko god se međusobno razlikovale, sve te ideološke teme podupiru pokušaje visoke buržoazije da sama 'riješi' krizu na način koji njoj odgovara i u svoju korist. Buržujji to rade tako da krizu prikažu neizbježnom i proglase nužnost stroge štednje da bi umjesto stvarnih društvenih uzroka problemom proglasili imaginarne pojmove poput tehnologije i znanosti – apstrakcije koje su odgovorne za sve zlo. Štoviše, dobar dio te ofenzive prethodno je određen i usmjeren na jasne ciljeve (čiji utjecaji moraju ostati skriveni za radništvo, bilo ono manualno ili intelektualno): ponajprije 'restrukturiranjem' kapitalističke proizvodnje i mogućega početka premještanja centara akumulacije kapitala u smjeru nekadašnjih 'nerazvijenih' dijelova svijeta koji se zbog jeftine radne snage i 'čvrstih' režima čine poput novoga raja za ulaganja. Otuda, dakle, proizlazi smanjenje i selektivno ograničavanje trošenja na obrazovanje te znanstvena i tehnološka istraživanja.² Jedna narodna poslovice to dobro opisuje: onaj tko se želi riješiti svojega psa, proglasi ga bijesnim.

¹ – Tekst je izvorno objavljen u časopisu *New Left Review* 1/107 (Jan./Feb 1978.), str. 3-18. Tekst prevodimo i objavljujemo uz dozvolu

redakcije časopisa, na čemu smo im iznimno zahvalni.

Do određenoga stupnja, te su ideološke teme samo jednostavna mehanička *inverzija* tema koje su u prethodnome razdoblju vrlo često proklamirali ti isti profesionalni ideolozi. Stoga mit o 'rastu' kao idealu modernih vremena postaje mit o 'nultom rastu'; mit o snazi i prirodnoj vrijednosti znanosti i tehnologije mijenja se u mit o njihovoj nemoći i štetnosti. Tako *ti isti pojmovi* ('industrijska civilizacija', 'potrošačko društvo', 'automatizacija' i sl.) dobivaju, umjesto pozitivnoga predznaka, negativan predznak.

U konačnici, uz 'desničarsku' varijantu tih ideoloških tema može se razviti i 'ljevičarska' varijanta, kroz koju se dio oporbe sadašnjega režima 'vraća u život' ili suzbija, barem na toj razini. Objektivni je rezultat toga slabljenje radničke borbe i umnažanje prepreka borbenom *jedinstvu* radnika, drugih zaposlenih, seljaka i intelektualaca. Ako odgovornost za opasnost koja prijete od nuklearnih elektrana leži u nuklearnoj fizici, treba se odreći nje, a ne podređenosti čitave industrijske i energetske politike nekolicini domaćih ili američkih monopolista. Ako je bilo koji lijek (koji nije 'prirodan') socijalni ili 'psihosocijalni' 'uzrok' bolesti, treba napasti taj lijek, a ne diskriminatorni način liječenja, žalosnu neopremljenost bolnica i ljekarni ili svemoćne farmaceutske kompanije. Ako su rast, produženo obrazovanje, znanstvena istraživanja i tehnički napredak *kontradiktorni* i podjarmljujući, tada je borba za revolucionarnu transformaciju društva, za *socijalizam*, samo nedostižan san.

U svjetlu tih činjenica i iskustava iz prošlosti, komunisti su kao zadatak uzeli beskompromisnu borbu protiv takvih ideoloških tema. Tu borbu smatraju sastavnim dijelom svoje borbe protiv politika štednje i pokušaja velikih kapitalista da iskoriste krizu te dijelom razvoja narodnoga pokreta. Taj komunistički način *uzvraćanja* udarca često mnogo važnosti pridaje ideji *iracionalizma* tvrdeći da se on razvija više ili manje namjerno ili da, u najmanju ruku, vladajuća (buržoazijska) ideologija ima *tendenciju zapadanja* u iracionalizam. Iz toga se, potom, može izvesti sljedeća shema: dok je tijekom povijesnoga razdoblja svojega ekonomskog rasta i političke dominacije buržoazija najviše razvijala *racionalnu* ideologiju i filozofije veličajući pritom napredak znanja i napredak znanjem, ta se tendencija *izokreće* u razdoblju krize i propadanja buržoazije. Htjela ona to ili ne htjela, buržoazija sada pada u zamku iracionalizma. S druge strane, radnička klasa, koja je *budućnost* ljudskoga

2 – Sadašnje se stanje stvari znatno razlikuje od stanja iz 1950-ih i 1960-ih godina, kada se 'čudesnim' ratama zarade osiguravao stalni proces ekspanzije i akumulacije kapitala u Francuskoj. Danas se visoka buržoazija našla u kontradikciji. S jedne strane, njezina politička moć ovisi o održavanju saveza (hegemonističkoga i nejednakoga) sa 'srednjim slojevima' društva, uključujući i intelektualnu radnu snagu, pa čak i dio radništva. S druge strane, sa stajališta kapitala, ključno postaje

suzbijanje svega što može dovesti do masovnoga povećanja neplaniranih troškova ili povećanja prava i 'privilegija' tih srednjih slojeva; ukratko: ključna postaje proletarizacija srednjih slojeva koja počinje napadom na njihovu sigurnost (socijalnu sigurnost i sigurnost radnoga mjesta) te njihovo ograničavanje (pri čemu je opća kulturna razina njegov sastavni dio). Ta kontradikcija, koja danas postaje jasno vidljiva, dugoročno ima razoran karakter.

društva, uzdiže se od sada pa nadalje kao nositelj i branitelj filozofskoga *racionalizma* i omogućuje mu napredovanje i ulazak u novo polje djelovanja. Danas se, dakle, radnička klasa smjestila u tradiciju koja se u prijašnjim borbama pokazala ispravnom (ponajprije u borbama iz doba fašizma: u Francuskoj su se, primjerice, Georges Politzer, Maurice Thorez i dr. borili protiv fašizma Descartesovom filozofijom).

Dakle, to je pitanje nesumnjivo ima i teoretsku i praktičnu važnost. No, znamo također i da je ključno svoje ideje i teze razvijati postupno: naime, u ideološkoj borbi, kao i na bilo kojem političkom području, nijedna pozicija nikada nije *spontano* u potpunosti točna i učinkovita. Kombinacija konkretne analize sadašnje situacije, uz teoretske poučke marksizma, omogućit će nam da poboljšamo svoje pozicije raspravom i razmjenom iskustava. U tome duhu, izlažem sljedeća promišljanja o problemu *racionalizma* i *iracionalizma*.

Što je iracionalizam?

Na neki način, prirodno je da iracionalizam izmiče svakoj unificiranoj, sustavnoj definiciji. Njegova važnost i utjecaj ne temelje se na nekom koherentnom sustavu koji bi mogao poslužiti kao ideološki i institucijski štit za čitavo društvo. Kada se govori o iracionalizmu, opisuje se čitav niz različitih tendencija koje su *reakcija protiv* ili se predstavljaju kao 'kritika' znanstvenoga, političkoga i ekonomskoga Razuma, odnosno racionalizma, oslanjajući se na ideološku prošlost i svjedočeći pritom o njezinoj opstojnosti. Najvažnije je, međutim, ne pomiješati fenomen iracionalizma, koji je u svojoj biti *moderan*, s ideologijama koje su *prethodile racionalizmu* – osobito ne s dominantnom ideologijom pretkapitalističkih, feudalnih društava: *religijom*. Treba ipak razumjeti vezu između suvremenoga iracionalizma i duboko promijenjenih oblika mita i religije koji i danas 'opstaju'. Ta je veza veoma nejednaka i zahtijeva određene distinkcije s velikim praktičnim posljedicama.

Upravo u Francuskoj nije teško identificirati jedan 'vulgaran', ali ni pošto nevažan oblik iracionalizma: jednu više-manje homogenu mješavinu praznovjerja, *pseudoznanstvenih* i *paraznanstvenih* uvjerenja (s prorocima od Alberta Ducrocga do Urija Gellera), štovanja prirode i religije (Lourdes!). To je *iznimno važan fenomen*. No, on, u konačnici, nije ni po čemu kvalitativno nov, ma koliko mu veliku i raznovrsnu pozornost pridavali ideološka politika i buržoazijski mediji. Naprotiv, taj fenomen vuče korijene daleko u prošlosti.

Koji su uzroci toga fenomena? Nije dovoljno samo se pozivati na *neukost* masâ koja se proteže kroz vijekove jer takvo stanje nije ni u kojem slučaju prirodno ni apsolutno. Trebamo se u konačnici pozvati na *kontradikcije* i *ograničenja* nametnuta *obrazovanju* koje se pruža masama u klasnome društvu kakvo je naše. Temelj vulgarnoga iracionalizma, koji se nalazi u biti svih operacija ideološke mistifikacije o kojoj je ovdje riječ, ujedno je ostatak i nusproizvod buržoazijskoga obrazovanja – ponajprije, dakle, 'sekularnoga'

osnovnoškolskog obrazovanja. Stoga se, htjeli mi to ili ne htjeli, vraćamo povijsnim kontradikcijama toga obrazovanja. Iako ono nije nikad prije viđena širina pučkoga poučavanja, takav oblik osnovnoga školovanja ne prevladava nejednakost znanja: u svojoj posljednjoj analizi čak je pokušava proširiti i ojačati tako da znanost *izolira* od prakse masâ prikazujući je kao jedva shvatljiv 'misterij'. Rezultat je toga dvostruka eksploatacija narodnih *masâ*, *znanstvenika* i drugih intelektualaca. Istodobno, i usprkos tomu kako se predstavlja, to 'sekularno' obrazovanje zapravo je povijesni kompromis s religijskom ideologijom, pri čemu borba između njih nije završena, već samo *ograničena* unutar određenih granica. ("Škola pripada učitelju, a crkva svećeniku., "Svatko zna svoju istinu.") U biti, buržoazijska ideja sekularnosti (koja je, kao što ćemo vidjeti, specifično pozitivističkoga karaktera) označuje da, nakon što su „viškovi“ militantnoga racionalizma među učiteljima reapsorbirani i suzbijeni, škola ne uzima kao zadatak *otvoreno kritiziranje* religije, tj. ne prihvaća se zadaće *objašnjavanja* sadržaja, društvenih temelja i (kontradiktorno) povijesne funkcije religije. Stoga, nepoznavanje *stvarne* prirode religije u konačnici *pogoduje* religiji – njezinim 'praznovjernim' duhovnim obnovama i ostalim surogatima koji oponašaju znanost i obavijaju je misticizmom. Manjak znanja otvara put monstrumskom fenomenu paraznanstvene religioznosti.

Prividno suprotstavljena tomu masovnom iracionalizmu stoji jedna sofisticirana i donekle ezoterična forma svojstvena profesionalnim *filozofima* (to uključuje i teoretičare različitih 'humanističkih znanosti' i književnih disciplina). Mase su donekle podložne iracionalizmu, ali on zapravo samo ispunjava praznine u njihovu zdravom razumu. No, ima filozofa koji *žive* (u svakom smislu riječi) na iracionalizmu i za njega. Podrijetlo filozofskoga iracionalizma seže daleko u prošlost: rijetko se spominje da je već i 'filozofija prosvjetiteljstva', taj buržoazijski racionalizam 18. stoljeća, imala opoziciju u vidu struje misticizma, pijetizma, 'mesmerizma' i 'iluminizma', koji su u 19. stoljeću prerasli u široku konstelaciju 'filozofije prirode' (Schelling), 'romantičke filozofije' (Novalis), kršćanskoga egzistencijalizma (koji počinje s Kierkegaardom) itd. Istodobno su s tim *religijskim* fenomenom postojale i *ateistička* i *anarhistička* struja koje su započeli Stirner i Nietzsche. I jedna i druga filozofija sebe nazivaju 'kritičkom', suprotstavljenom 'imperijalizmu' Razuma, Koncepta i 'Sustava' (strašni hegelovski sustav!), racionalnoj teologiji ili toj 'novoj teologiji' koja se zove znanost – i obje vode direktno, preko Bergssona i Heideggera, do suvremenih filozofija Žudnje, Života, metafizičkoga Revolta, Nasilja, 'transgresije' (od Reicha, Marcusea i Bataillea do Deleuzea, Edgara Morina i dr.). Jedan je dio njihove inspiracije *antiznanstveni*, a drugi *paraznanstveni* (kao što je vidljivo u njihovu iskorištavanju kontradikcija biologije, psihoanalize i etnologije). Jedan je važan simptom činjenica da je, za razliku od iracionalizma masâ, koji je otvoreno očitovanje političkoga konzervatizma, ili čak reakcionizma, iracionalizam filozofa, u *specifičnim uvjetima današnje Francuske* (onima 'prije' i onima 'nakon' općega štrajka iz svibnja 1968. godine), više anarhističkoga tipa: sadašnji trend nije otvorena negacija borbe potlačenih masa, već prijelaz ili čak utapanje u imaginarnim konfliktima Moći i Spolova.

No, to nije sve. Iako može doći do preklapanja, čini se da je nužno u praksi precizno razlikovati tu profesionalnu filozofiju i nešto što bi trebalo nazvati *iracionalizmom znanstvenika*. Tu je riječ o jednome relativno novom fenomenu koji zahtijeva našu potpunu pozornost. Tiče se specifičnih trenutačnih oblika '*spontane*' *filozofije znanstvenika*, tj. načina na koji vladajuća ideologija drži znanstvene radnike pod kontrolom, kada oni općenito sve više i više osjećaju akutne kontradikcije u društvu. Prvotno i specifično svojstvo nije tematski sadržaj iracionalizma, prema kojemu neki znanstvenici proglašavaju 'prestanak vjere u znanost' kao *instituciju* (znanost je tek instrument moći, tj. *sadašnjih* sila) ili kao *modus znanja* (znanost je vrsta 'ideologije' ili čak Ideologija *par excellence*). Kao što je Lenjin rekao u jednome drugom vremenu, takve su ideje 'jučerašnje novosti' u filozofiji. No, ono što jest novo, s jedne strane, činjenica je da se one najčešće predstavljaju terminologijom marksizma 'prt-ljavajući' i izvrćući njegove glavne teze, a s druge strane, da one *duboko* prodiru u znanstveni milje svojim brojnim varijantama i katkad se konkretiziraju u *praksi* – kao istinski 'ideološki postupci' koji često bivaju prekinuti, ali se ponovno pojavljuju u potrazi za povoljnim okolnostima (ti postupci uključuju pojedinačna suprotstavljanja administrativnim istraživačkim i obrazovnim strukturama, 'ekološku borbu' i 'marginalne' političke akcije). Koje su povijesne osnove tih tendencija? Kakva može biti njihova važnost za komuniste? Koje se neformulirano pitanje s pomoću njih postavlja i zahtijeva odgovarajući marksistički odgovor? Vratit ću se tim pitanjima nakon što se prisjetimo nekih borbi koje je vodila posljednja generacija.

Prijašnje borbe protiv iracionalizma

Istina je da to nije prvi put da različiti oblici iracionalizma pokazuju tendenciju prema *spajanju*. Tijekom 1930-ih i 1940-ih godina marksizam je (osobito komunistički filozofi) vodio sustavnu borbu protiv iracionalizma – i to u ime *racionalizma*. U Francuskoj je taj zadatak uspješno izvršio Politzer, s pomoću istaknutih znanstvenika kao što su Paul Langevin, Marcel Prenant i Henri Wallon. U isto je vrijeme Lukács čitavo jedno područje svojega rada posvetio tomu pitanju. Tada je to značilo borbu protiv *fašizma*, koji je buržoazija pretvorila u utvrdnu protiv revolucije proletarijata i snažno oružje protiv europskoga radništva, s ciljem svladavanja najteže krize s kojom se kapitalizam dotada bio suočio. Ne moramo prolaziti čitavu povijest te borbe da bismo izvukli neke vrlo važne zaključke, kao i određene probleme uočene iskustvom.

Politzer i Lukács pokazali su da službena ideologija nacizma (ideologija krvi, rase i *Lebensrauma*) nije bila ni izolirani fenomen, ni umjetni proizvod. Dugo su je pripremale struje filozofskoga iracionalizma – Bergson u Francuskoj, Nietzsche i Heidegger u Njemačkoj – i postupno je prenosili u intelektualni milje 'inverzijom' vrijednosti znanstvenoga napretka i

buržoazijske političke demokracije, koja je intimno bila povezana s klasičnim racionalizmom. Nadalje, pokazali su da se širenje iracionalizma poklapalo s razdobljem otvorene krize, u kojoj su *povijesne limitacije* i barbarski karakter kapitalizma postali jasni širokim masama muškaraca i žena zahvaćenih imperijalističkim ratovima i Sovjetskom revolucijom. Buržoazijska demokracija tada je pokazala svoje pravo lice: ona je oblik diktature posjedničke klase i 'novca' koji u svakom trenutku može prerasti u nasilje ako tako zahtijevaju okolnosti. Politzer i Lukács pokazali su da je iracionalizam u svojoj biti način borbe *protiv revolucionarne ideologije*, potom i protiv *marksističke filozofije* – dijalektičkoga materijalizma.

U tome pogledu, odvija se jedna igra koja mnogo toga otkriva: dok iracionalizam fašističkoga tipa označuje 'Descartesa' (ili Kanta) pretečama ili nadahnućem 'materijalizma' i marksizma, *racionalni* filozofi s buržoazijskih sveučilišta (Benda, Koyré i dr.) oštro kritiziraju jedan oblik iracionalizma unutar marksizma te se jednako kao i nacizam (sic)³ suprotstavljaju istom tom Platonu, Descartesu i Kantu. Buržoazija se tako bori na dvije fronte – baš kao i marksisti. Na neki način, bitka u idejama vodi se oko sljedećega pitanja: za Descartesa ili protiv njega? Tko su *pravi* 'Descartes', *pravi* Kant: progresivci ili reakcionari, materijalisti ili idealisti?

Koliki je ulog bio u toj borbi jasno je već pri sagledavanju činjenice da je za marksistički tabor u onodobnim uvjetima borba bila i ostala prvenstveno *obrambenoga* karaktera. Nedvojbeno, ta je borba znatno pridonijela *jedinstvu* radničke klase narodnih snaga (uključujući i intelektualne radnike) koje su se borile protiv fašizma, potom se uključile u pokret otpora i kasnije se borile protiv 'Hladnoga rata' i za mir. No, jesu li time postignute nadmoć i prednost na ideološkoj fronti u općoj borbi marksizma protiv buržoazijske ideologije? To je već drugo pitanje. Polaganjem prava na naslijeđe filozofskoga racionalizma i sklapanjem 'savezništva' s intelektualcima i znanstvenicima *na temelju toga*, marksizam je blokirao *jedan* od oblika buržoazijske ideologije. Zbog toga se marksizam predstavljao (i sam sebe smatrao) jednim oblikom 'racionalizma' ili 'modernim' nastavkom tradicije racionalizma ili pak filozofijom čiji je 'sastavni dio' racionalizam.

Danas ipak ne možemo zanemariti ono što nas je povijest kasnije naučila, kako na socijalnome planu, tako i na planu 'ideja'. Nabrojiti ćemo nasumično te lekcije: fašizam je *iznimna*, ali ne i slučajna političko-ideološka forma unutar povijesti imperijalizma; obrana marksizma kao tipa racionalizma bila je opterećena unutarnjim *kontradikcijama* – jer se osim Politzera i Lukácsa u 'obrani razuma' mobilizirala i jedna ultrarevizionistička tendencija (Horkheimerova i Adornova Frankfurtska škola) koja je imala sposobnost *pretvaranja* u iracionalizam. Taj način obrane poklopio se vremenski s teorijskom stagnacijom i mehanicističkom deformacijom unutar marksizma

3 – Na taj način otvaraju put teoriji 'totalitarizma', koja je oblikovala ideološku himnu poslijeratnoga 'slobodnog svijeta'.

(Staljin) i, konačno, zbog oslanjanja na *znanstvenu* spoznaju, marksizam je upao u niz teških *pogrešaka*, ili barem u nemogućnost njihova sprečavanja i prepoznavanja njihovih pravih korijena, npr. 'osuđivanje' psihoanalize kao 'ideologije bez budućnosti' i 'povlačenja u nesvjesno', i to na razini koja je uvelike bila lišena znanstvene racionalnosti, ili utjecaj Lisenkovih doktrina koje počivaju na sljedećoj jednakosti: Mendelova genetika = Weissmannov vitalistički misticizam = rasizam.⁴

Činjenica, koju se uglavnom prikrivalo, jest da su nacistički iracionalizam i opskurantizam samo u 'teoriji' tvorili antiznanstvenu filozofiju. To je bio samo privid jer se ni na koji način nije pokušavalo *u praksi* ograničiti ili zaustaviti znanstveni i tehnološki razvoj Njemačke u službi masovne industrije i militarizma (nego baš naprotiv!), niti se, povrh svega, htjelo zaustaviti 'racionalnost' i 'racionalizaciju' iskorištavanja 'znanstvene' političke propagande i 'sustava' koncentracijskih logora. Postojala je, dakle, opasnost da se taj kontradiktorni aspekt iracionalizma ne primijeti.⁵ Kako bi se danas stvari sagledale jasnije, potrebno je postaviti dvostruko pitanje: 1. Koji je povijesni značaj filozofskoga racionalizma? 2. Koja veza u naše vrijeme postoji između ekonomske i socijalne krize kapitalizma, smještene u opći kontekst *krize* imperijalizma, s kontradikcijama unutar vladajuće ideologije?

Što je racionalizam?

Naš zadatak tu nije rekapitulacija čitave povijesti filozofskoga racionalizma: njegovi počeci možda sežu do samih početaka filozofije i antike (Demokrita i Aristotela). Više nas zanima struktura racionalizma kao *dominantne filozofije* modernoga doba i tendencije smjera njegova razvoja. Morat ćemo istražiti dijalektički odnos koji nastaje, kao funkcija danih povijesnih okolnosti, između dviju odlučujućih filozofskih tendencija: materijalizma i idealizma. Kao i svaka filozofija, racionalizam je nastao iz kompromisa – proizvod je *borbe* između materijalizma i idealizma tijekom kontinuirane dominacije potonjega.⁶ No, najvažnija je sljedeća činjenica: 'u' racionalizam je, odnosno tijekom njegova razvoja i procesa variranja, ušao jedan specifičan oblik materijalističke tendencije kao njegov sastavni dio. Suprotno tomu, tijekom čitavoga jednog razdoblja taj materijalizam *nije postojao ni u jednome drugom obliku*, osim kao komponenta racionalizma, *na 'terenu' racionalizma koji sam* taj materijalizam pomaže stvarati. (Ne postoji neko *ovdje* gdje je bezvremenski materijalizam potajice prisutan, niti postoji neko *ondje*, gdje se nalazi njegovo 'očitoвање' u racionalnome obliku i unutar 'granica' racionalizma.)

4 – Više o tome piše Dominique Lecourt u *Proletarian Science? The case of Lysenko*, NLB, 1977.

5 – v. sjajan Brechtov tekst iz 1937. godine, *Rede über die Widerstandskraft der Vernunft*, Gesamelte Werke, br. 20, Frankfurt, 1967.

6 – v. članak Pierrea Machereya *L'histoire de la philosophie considérée comme une lutte de tendance*, *La Pensée*, br. 185, veljača 1976. i moj govor iz serije CERM o dijalektici: *Sur la contradiction* (u pripremi)

Što je, dakle, taj specifičan oblik koji odgovara povijesnim prilikama uspona buržoazijske klase i razvoja kapitalizma na račun kmetских načina proizvodnje i njihove feudalno-despotske nadgradnje? To je materijalizam *protuvjerske* borbe: kritika religije i teologije i – na filozofskome planu – *duhovnosti*. Kao protuvjerska tendencija, taj materijalizam obuhvaća i niz neujednačenih formi klasičnoga ‘metafizičkog’ ili ‘empiričkog’ racionalizma. Racionalizam je materijalistički *time* što se suprotstavlja religiji i duhovnosti (u nejednakoj količini). No, samo to svojstvo nije dovoljno da ga se proglasi materijalističkim. Karakteristika je racionalizma borba protiv religije *s pomoću znanosti o prirodi i za nju*; i to *s pomoću* nje jer racionalizam posuđuje od znanosti kako bi ‘opovrgnuo’ religiju, tj. uzima one koncepte i ‘metode’ čija filozofska generalizacija omogućuje kritiku teologije, čuda, otkrivenja, providnost i sl., a za nju jer ta kritika kontinuirano teži razbijanju (barem dijela) ideoloških okova nametnutih napretku i produktivnoj primjeni znanosti o prirodi.

Već na toj razini vidljivo je da utjecaj te materijalističke komponente nužno *varira* s obzirom na povijesni oblik racionalizma – ne samo s obzirom na razvoj znanstvene spoznaje i snage veze uspostavljene između znanosti i filozofije, već i s obzirom na težinu određene filozofije u borbi koja se odvija na njezinu polju. Poneke su varijante sasvim paradoksalne. Racionalizam stoga može preuzeti oblik ‘racionalne teologije’, a istodobno borba protiv teologije može imati neki kompromisni oblik i Vjeri, umjesto Razuma, suprotstavljati, njoj ‘protivne’, Iskustvo, Čuvstva i Život. To je prvi znak da racionalizam i iracionalizam mogu tvoriti simetričan par, a njihova funkcija ovisi o okolnostima.

No, čak ni to još nije dovoljno da bi se opravdalo postojanje različitih varijanti i kontradikcija racionalizma ili *nejednakost* u odnosu prema materijalizmu. Kako bismo shvatili taj odnos, moramo razumjeti da pribjegavanje znanosti o prirodi u borbi protiv religije ni u kojem slučaju nije utemeljeno samo na suprotstavljanju tih dviju sastavnica. Upravo je racionalizam taj koji zamišlja i obznanjuje da postoji *neposredna* nespojivost znanosti i religije te ih na taj način okreće jednu protiv druge. Nadalje, racionalizam zaključuje da se ta nespojivost izvanjski očituje u nespojivosti prirodnoga svjetla i prosvjetljenja, razuma i mita (ili mističnoga), razumijevanja i vjere (ili praznovjerja i predrasuda), prirode i ‘natprirodnoga’, istine i zablude (ili iluzije). U stvarnosti se, međutim, taj odnos *proizvodi* pod utjecajem jednoga drugog ‘uzroka’ racionalnih stajališta, tj. djelovanjem *praktičnoga*, čak i ‘političkoga’ poretka.

Najdublji razlog borbe racionalizma protiv duhovnosti bila je zapravo praktična opozicija između religijskoga poimanja svijeta i *buržoazijskoga zakona*. Unutar izrade *juridičke ideologije* i izradom *juridičke ideologije*, koja mu je osigurala teoretsku sigurnost i svakodnevnu praksu, buržoazijski se zakon mogao razvijati prema povijesnome procesu uvjetovanom odnosima između proizvodnje i nacionalne Države.⁷ Povijesna analiza racionalizma (i same

7 – O tome više u sjajnome Engelsovu i Kautskyjevu članku iz 1887. godine, *Juristički socijalizam*.

kategorije Razuma ili racionalnosti) pokazuje da je borba protiv religije za znanost o prirodi i s pomoću nje kao unutarnji uvjet imala borbu protiv religije *za razvoj prava i s pomoću razvoja toga istog prava* te buržoazijske juridičke ideologije.

Iz gore navedenoga slijedi jednostavan zaključak: na taj element materijalizma, koji je sastavnica racionalizma, ne utječu samo iznutra neujednačenost borbe i kompromis između religije i prirodne znanosti. Nije dovoljno samo 'ukazati' na tu ograničenost da bi se on jednostavno 'pojavo'. To je zato što na njega ponajprije utječe činjenica da njegovo pojavljivanje ovisi o buržoazijskoj ideologiji i činjenica da se borba protiv religijskoga idealizma odvija uz unutarnju dominaciju jednoga *drugog idealizma*: juridičkoga idealizma prirodnoga prava i slobode pojedinca.

Sada možemo shvatiti te paradoksalne okolnosti u kojima se još i danas nalazimo: što je racionalizam 'dosljedniji' u protuvjerskoj borbi i što se više 'čisti' i jasno udaljava od duhovnosti i svojega prirodnog *alter ega* iracionalizma, veća postaje njegova dosljednost kao filozofske realizacije buržoazijskoga juridičkog idealizma. Znanstvena 'racionalnost' jest juridička 'racionalnost'. Zbog toga je čvrsta i tipična forma racionalizma izgradnja kategorije Razuma u skladu s poimanjem društva kao Prirode, kao realizacije ljudske prirode (a ne postanka svijeta i zakona božanske providnosti) i kao mehaničkoga i harmoničnoga sustava 'prirodnih' odnosa između razumnih pojedinaca.⁸

Samo ako uđemo u tu *unutarnju* strukturu filozofskoga racionalizma, možemo jasno vidjeti koji princip i forme karakteriziraju dominantnu filozofsku ideologiju u vrijeme kada je kapitalizam definitivno prevladao nad feudalizmom i kada se, istodobno, borba *proleterske* klase razvija i dovodi do snažnoga razvoja jedne radikalno *nove* forme materijalizma (dijalektički materijalizam koji je dio revolucionarne znanosti o društvenim formacijama). Koje su to forme? To su ponajprije suvremeni pozitivizam i neopozitivizam.⁹ *Pozitivizam je i dalje jedna forma racionalizma* koja spaja naslijeđe empirizma (Hume) i formalizma (Leibniz) te koja pokušava sve prirodne fenomene prikazati objašnjivima u okvirima logike i opservacije, 'rasuđivanja', 'izračunavanja', ili 'eksperimentalne metode' i na temelju toga zaključiti da je došao

⁸ – Buržoazijski filozofski mit o razumu – tome revolucionarnom božanstvu – nastavlja iskazivati jedinstvo univerzalne ljudske prirodne sposobnosti. Zbog toga posjeduje suverenu moć ograničavanja polja zablude i polja istine i utjelovljenja u napretku znanosti. O tome piše Louis Althusser u *Philosophie et philosophie spontanée des savants*, Pariz, 1974. te u *Elements of Self-Criticism* i *Is it simple to be a Marxist in Philosophy?*, *Essays in Self-Criticism*, London, 1976.

⁹ – Tu treba biti oprezan. Dugo je vremena pozitivizam bio relativno slab unutar francuske sveučilišne filozofske tradicije. No, to ne bi trebalo prikriti činjenicu da je on dominantna forma filozofskoga idealizma u modernome kapitalističkom svijetu. Ne treba nas zavarati ni činjenica da se današnji pozitivizam ne može organizirati u 'sustave' prema modelu klasičnoga metafizičkog racionalizma: forma takvoga sustava relativna je u povijesti filozofije. Još od Hegela, strah koji sama ta pomisao izaziva, nametnuo je svim idealističkim filozofijama formu antisustava.

‘kraj’ iracionalizmu, ‘fetišizmu’, misticizmu i dr. No, pozitivizam je i forma racionalizma čija je unutarnja izdržljivost postala znatno manja nego u njegovu klasičnom razdoblju; suprotno tomu, njegov materijalistički element, iako i dalje prisutan kao i u svakoj drugoj filozofiji, sve više zauzima podređeni položaj. To je zato jer je kod pozitivizma,¹⁰ unatoč njegovim stalnim proklamacijama, borba protiv duhovnosti i religijske ideologije postala čista formalnost. Njegova pojava više nema oblik binarne *podjele*: s *jedne strane*, jezik i racionalno, tehničko djelovanje znanosti, s *druge strane*, jezik i ‘iracionalni’ rituali religije, ‘metafizike’ i ‘mita’; s *jedne strane*, potrebe i napredak znanja, s *druge strane*, uvijek prisutni osjećaji i devijacije.

Time što religiji pripisuje ‘iracionalan’ karakter, pozitivizam joj nudi sretnu budućnost. Religija je prihvatila ponuđenu joj ulogu, i to pod krinkom *nadopunjavanja* znanstvene spoznaje – kojoj i dalje nedostaje ‘duhovna nadgradnja’. Mnogo više od ijedne prijašnje forme racionalizma, pozitivizam je stvorio temelje za razvoj pararacionalizma/parairacionalizma i nastanak *iracionalnih* filozofija. U konačnici, opozicija znanost/religija (ili znanost/mistično) *sada ima drugo značenje*. Funkcija borbe protiv religije sada je tek druga po važnosti, dok je primarni i glavni zadatak postao *suprotstavljanje* znanosti materijalističkomu poimanju *povijesti* i dijalektici te njihovo prikazivanje kao modernih oblika religije, animizma i sl. Suprotno tomu, *juridička* ideološka baza racionalizma prolazi kroz znatnu promjenu. Tu se više ne radi o temeljenju politike i države na Zakonu i Razumu, čiji univerzalni principi proizlaze iz ljudske prirode. Tendencija je upravo suprotna – ide se prema izgradnji tumačenja i primjene prava (čak i *nacionalnoga interesa*) na političkoj opoziciji dvaju tipova društva: s *jedne strane*, ‘slobodna’ društva, s *druge strane*, ona ‘totalitarna’ koja prema pretpostavci provode određenu ‘ideologiju’ i silom je nameću pojedincu (pogledajte Istok!).

Sada možemo shvatiti da za moderni kapitalizam pozitivizam može biti *dominantna forma dominantne ideologije* (u filozofiji), a kao što ćemo uskoro vidjeti, i unutarnji temelj iracionalizma. No, postavlja se pitanje: kako na tu ideološku konfiguraciju utječe taj početak povijesne krize kapitalizma?

‘Društvena kriza’ i ‘ideološka kriza’

Dosad sam navodio, u nužno shematskoj formi, interpretaciju odnosa, s kojom se slaže većina komunista, između ekonomsko-političke krize i ideološke krize s obzirom na sadašnje iracionalne tendencije. Prema toj interpretaciji, buržoazija je prisiljena zbog prirode teškoća s kojima se susreće *pribjeći* iracionalizmu, obrnuti svoje prijašnje ideološke tendencije i upotrijebiti iracionalizam kao *instrument* svoje obrambene političke *strategije*. Da

¹⁰ – To je posebice slučaj kod suvremenoga neopozitivizma – od Macha do Carnapa i ‘heretika’ kao što je Popper, čiji je najpoznatiji

sljedbenik i branitelj u Francuskoj istaknuti biolog Jacques Monod.

pojednostavnimo, ta mi se analiza, ako ju se uzme doslovno, odjednom čini idealistička i mehanicistička. Idealistička zato što sugerira da prijašnja i sadašnja buržoazija ima *potpunu kontrolu nad 'vlastitim' idejama*: da ih izmišlja i 'proizvodi' kako bi postigla svoj cilj i nameće ih čitavome društvu s uspjehom koji ovisi o materijalnoj snazi buržoazije i otporu na koji nailazi. Mehanicistička zato što bi nas evolucija ideološkoga 'instrumenta' navela na slijeđenje nedijalektičke i suviše pojednostavljene sheme: u razdoblju uspona kapitala, znanost (općenito) je kapitalu 'korisna' – služi mu i *zato* ima pozitivnu ideološku vrijednost; suprotno tomu, u razdoblju krize i pada, znanost (općenito) više nije korisna kapitalu – ona ustaje protiv njega i *zato* dobiva negativnu ideološku vrijednost.

To, dakle, nije značenje temeljne marksističke teze prema kojoj je 'vladajuća ideologija ideologija vladajuće klase'. Vladajuća ideologija ne nastaje ni automatski ni odlukom vladajuće klase. Buržoazija je materijalno *uhvaćena* u 'svojoj' vladajućoj ideologiji: buržoaziju *određuje* ta ideologija koju ona, povijesno gledano, nameće društvu. Ona nema natprirodnu moć 'slobodnoga' izmišljanja i mijenjanja svoje ideologije kako bi je prilagodila kao instrument više ili manje trajnih i kontradiktornih 'potreba' koje zahtijevaju okolnosti. Naravno da postoji određena *ideološka politika* buržoazije – i pripada određenoj frakciji (krupni kapital i Država) – koja teži razvijanju i širenju određene ideološke i filozofske teme izdavaštvom, tiskovinama i audiovizualnim medijima. Vladajuća klasa zaista raspolaže usklađenim 'upravljanjem ideologijom'. No, takva politika može postojati samo u zadanim *materijalnim uvjetima* i u kontekstu *kontradikcija* iz kojega nema izlaska. A o čemu je tu riječ u praksi?

Jedno je od mogućih objašnjenja sljedeće: za djelovanje na ideološkom planu buržoazija treba ljude, osobito 'aktivne ideologe' ili 'službenike ideologije' – i to ne samo pojedince sposobne stvarati filozofske, ekonomske ili sociološke teme, već, povrh svega, treba *mnoštvo* različitih intelektualaca, bilo priznatih ili nepriznatih. Potonji neće slušati zapovijedi poput vojske. 'Reakcija' tih intelektualaca, tj. njihova inicijativnost i otvorenost novim zamislima, ovisi o okolnostima, stanju borbi, odnosima snaga i o načinu na koji su oni sami 'formirani'. No, takvo objašnjenje nije dostatno. Zapravo, ono je cirkularno. Odlučujući faktor tu nisu ljudi (odnosno 'umovi'), čak ni ako ih se uzima kao cjelinu. Tu je riječ o materijalnim ograničenjima ideološke prakse, *društvenim vezama* unutar kojih oni djeluju te iz toga proizlaze struktura i kontradikcije povijesno konstituiranih *ideoloških državnih aparata*.¹¹ Te materijalne uvjete moramo *uzeti u obzir* ako analiziramo (i koliko je to moguće, predviđamo) *ideološke* učinke te ekonomske i političke krize kapitalizma.

Budući da se bavimo racionalizmom i iracionalizmom (stoga i vezama između različitih znanosti, filozofije i buržoazijskoga društva), potrebno je napraviti jednu završnu digresiju. Još od svojega nastanka, racionalizam je uvijek bio *integralno* povezan s određenom *organizacijom* intelektualnoga rada

¹¹ – v. Althusser, "Ideology and Ideological State Apparatuses", u: *Lenin and Philosophy*, London, 1971

(osobito znanstvenoga rada, poučavanja i primjene znanosti u proizvodnji). U biti, teoretske kontradikcije racionalizma reflektiraju neizbježne kontradikcije društvene organizacije do kojih je doveo razvoj kapitalizma. Autonomija i svemogućnost Razuma, zajednička primjena Razuma i Slobode (s obzirom na to da je sloboda *utemeljena* na slobodi *mišljenja*), normativna opozicija Razuma i Nerazuma, Istine i Zablude – te tipične teme filozofskoga racionalizma odjednom su postale izraz ukidanja postojećega socijalnog statusa intelektualnomu radu i znanstvenim istraživanjima. Kapitalizam, čija je tehnička baza, kako kaže Marx, 'revolucionarna', odredio je da se intelektualni rad *uzdigne* iznad 'manualnoga' rada i *odvoji* od njega u svakome procesu proizvodnje. Istodobno kapitalizam mora *kontrolirati* i sebi podrediti taj isti intelektualni rad: mora odabrati nositelje znanosti i tehnologije kroz rigidno stupnjevanje obrazovnoga sustava i usmjeravanje istraživanja prema profitabilnosti i 'korisnosti' (što je u većini slučajeva nepredvidljivo).

S toga gledišta, klasični oblik racionalizma odgovarao je tranzicijskomu razdoblju slijepoga traganja za nestabilnim 'balansom' između *individualnoga* znanstvenog rada (koji ovisi o slučajnosti osobnih 'talenata') i izravne državne intervencije u obliku subvencija i akademija. To je bilo razdoblje u kojem je (visoko) obrazovanje ostalo privilegija malobrojnih, a masovno školovanje bilo je prepušteno svećenstvu. S druge je strane pozitivizam organski povezan sa *socijalizacijom* obrazovanja, znanstvenim istraživanjima i medicinom. Organski je povezan i s razvojem 'javnih' ili 'privatnih' istraživačkih institucija (posebice sveučilišta) koje intelektualni rad opskrbljuju brojnim materijalnim sredstvima i tako stvaraju dvostruku iluziju. Prva je *iluzija* da su znanstvena istraživanja i poučavanje *znanstveno organizirani* i da je primjena tehnologije 'racionalna' ili 'optimalna'. Druga je *iluzija o autonomiji intelektualnoga rada*: stvara se ideja da on nije u službi kapitala, već u službi Znanosti, Društva i Čovječanstva; da egzistira *usporjedno* s političkom moći s kojom razmjenjuje usluge na temelju jednakosti vrijednosti; da je *iznad* ljudi, manualnih radnika iz sela i grada – i to samo na temelju demokratske hijerarhije zasluga i obrazovanja te samo da bi očinski ljudima mogao vratiti dug u obliku svima dostupnoga znanja i tehnoloških postignuća. Kao jamac te iluzorne autonomije, pozitivizam je zapravo 'organska' filozofija buržoazijske podjele rada.

Da bismo mogli razumjeti ideološke učinke te povijesne krize kapitalizma, u obzir moramo uzeti razvoj kontradikcija unutar društvene podjele rada i funkcioniranja ideoloških državnih aparata. Činjenica da te kontradikcije *postaju sve oštrije* ne označuje početak kraja buržoazijskih oblika podjele rada. Kao što znamo, takav događaj ne može prethoditi, već radije može pretpostaviti dolazak revolucionarne transformacije kapitalističkih proizvodnih odnosa i kapitalističke nadgradnje. Tijekom razdoblja imperijalizma, razvoj proizvodnih sila postaje sve *neujednačeniji*, ali i sve *brži*. Njegova je kontradikcija unutarnjega tipa (unutar 'znanstveno-tehnološke revolucije') i ima posljedice i za prirodu znanstvenih istraživanja i za njihov

odnos prema društvenoj proizvodnji. Kapitalizam mora *ujednačeno i istodobno* ubrzavati proces tehnoloških inovacija i podvrgnuti ga što više neposrednoj profitabilnosti za krupni kapital; mora proširiti znanstveno i tehničko usavršavanje i poopćiti relativan pad stručnosti radne snage; mora razvijati socijalnu sigurnost i fizičku zaštitu radnika i razvijati načine intenzivnijega iskorištavanja i potrošnje radnika. Na taj način kriza kapitalizma stvara iracionalizam koji kontradikcije u sustavu predstavlja kao *nerješive* (osim u obliku utopija, 'vraćanja vremena' i drugih proizvoda mašte). Do toga uvijek dolazi *na temelju* pozitivizma – u obliku njegove dopunjene i očite inverzije. Iracionalizam nije, i nikada ne može postati, dominantna forma buržoazijske ideologije za cjelokupno društvo. On može samo označivati zaoštravanje kontradikcija za koje vladajući pozitivizam nudi imaginarno rješenje. Došli smo i do našega posljednjeg pitanja.

Što je danas neprijatelj broj jedan?

Neprijatelj broj jedan nije iracionalizam (u filozofiji), ma koliko uporno on i dalje postojao. Tu ne smijemo ostavljati prostora dvosmislenosti. Priznavanje toga da je iracionalizam tek *sekundarni* ideološki neprijatelj ne zahtijeva nikakav marksistički i komunistički kompromis i nije njegovo podcjenjivanje. Ono treba dovesti do precizne identifikacije modaliteta borbe protiv iracionalizma. Taj zadatak možemo formulirati na sljedeći način: *preko* sekundarnoga neprijatelja (iracionalizma) treba *postaviti ciljeve za borbu s pravim neprijateljem* (pozitivizmom); borba ne treba biti defenzivna, već ofenzivna i treba uzdrmati same temelje odnosa snaga i natjerati ih na 'promjenu'. Razloge za to izložiti ćemo shematski.

U uvjetima krize kapitalizma dolazi do relativnoga spajanja različitih formi iracionalizma (vulgarnoga i filozofskoga iracionalizma te iracionalizma znanstvenika), što je proces kojim se iracionalizam *priznaje* kao spoj ezoteričnih filozofija sa širokim pogledom na svijet, koliko god ta filozofija bila puna rupa. Taj je fenomen posljedica *političkih okolnosti*.¹² Zašto baš *danas* u Francuskoj svjedočimo napredovanju iracionalizma do vodeće pozicije? Francuska se buržoazija još od 1950-ih i 1960-ih godina trudila prilagoditi svoju nadgradnju ideoloških aparata (obrazovanja i kulture, obitelji, politike) zahtjevima 'modernoga' kapitalizma; zbog toga je razvijala varijante pozitivizma prema britanskome, američkome i njemačkome modelu nauštrb stare duhovno-moralne tradicije francuskoga idealizma. Zašto je onda taj frontalni napad *stao*? U svibnju i lipnju 1968. godine, kada je imperijalizam doživio još jedan svjetski poraz, na vidjelo su izašle kontradikcije ideoloških

¹² – Smatram da je potrebno iznova kritički procijeniti pitanje odnosa iracionalizma i fašizma. Imali smo tendenciju fašizam smatrati političko-ekonomskim oblikom kapitalizma

koji propada, a istodobno, nakon Ruske revolucije, pogrešno smo procijenili stvarne mogućnosti imperijalističke ekspanzije i vrijeme njezina kolapsa.

aparata i izazvale revolt masâ mladih ljudi protiv oblika podjele rada kojima im je krupni kapital htio zapečatiti budućnost. To je prisililo vladajuću ideologiju na potpuni preokret – na glumljenje (koliko dugo?) svoje suprotnosti. Iracionalizam je nestabilan oblik kompromisa koji su okolnosti nametnule vladajućoj ideologiji bez njezina znanja; on je *ujedno* maskirani pozitivizam (ekologija i 'nulti rast' lokalne su i provizorne maske kapitalističkoga bogaćenja¹³) i simptom otpora na koji nailazi. U neprestanoj borbi protiv iracionalizma napadaju se njegovi korijeni – njegova unutarnja pokretačka snaga. Baš zato ga se ne smije *shvaćati doslovno*. U najvažnijim formama modernoga iracionalizma (paraznanstvenoj i pseudoznanstvenoj formi) koje imaju najveći utjecaj, pozitivizam je prisutniji nego ikad prije. U stvarnosti kod iracionalizma nikada nije riječ o nečemu većem od *fiktivne* borbe protiv 'znanosti' i 'tehnologije'; ako bi ih na neki način ograničio, time bi smanjio svoje mogućnosti korištenja i *kontrole* tih važnih instrumenata kapitalističkoga sustava. Današnji iracionalizam (osobito iracionalizam *znanstvenika* koji izražava ujedno i njihov revolt i nastavak zadržavanja dominantnih ideoloških odnosa) gotovo uvijek iznevjerava svoje pozitivističke pozicije. To je ono što visokoj buržoaziji omogućuje 'koketiranje' s njime kako bi se osnažila tehnokracija i obrana monopola kapitalizma i državnoga kapitalizma. Ako iracionalizam kritizira štetne učinke 'rasta', čini to u ime statistike i predviđanja računala s Harvarda! Ako poziva na utopiju, čini to u ime 'objektivnih činjenica' i 'eksperimentalnih rezultata' društvene krize! Ako poriče 'čistu znanost', čini to u ime 'superiorne efikasnosti', 'narodne mudrosti' ili 'alternativne medicine'! Ako napada 'Znanje' kao instituciju, kao oblik represije i ideologiju, čini to baš u ime pozitivističke ideje o *snazi znanosti* i o znanosti kao tehničko-administrativnoj (logičkoj i socijalnoj ili 'sociološkoj'¹⁴) proceduri! To je pozicija koju se mora napasti radi razotkrivanja korijena iracionalizma.

Ako je ta analiza točna, svoju borbu protiv iracionalizma *ne možemo* više voditi u ime Razuma i racionalizma: ni u ime (utopijskoga) povratka racionalizmu kakav je postojao prije 'pozitivističke devijacije', ni u ime nekog 'novog' racionalizma. Takav slijed ne bi doveo do razvoja materijalizma, nego do razvoja idealizma znanstvenih radnika; ne bi se razvilo ono revolucionarno u njihovoj svijesti, već ono što ih u tome sprečava. To bi se ponajprije snažno odrazilo *upravo na marksistički tabor* koji tijekom svojega razvoja nije stvorio neki prirodni 'imunitet'. Tako bi se, prividno jačajući svoje savezništvo s prirodnim znanostima i proizvodnom tehnologijom, marksizam izložio buržoazijskoj ideologiji 'humanističkih znanosti', političke ekonomije i same politike. Kao što smo nedavno vidjeli, marksizam ne smije nikako dopustiti

¹³ – Već vidimo koje je objašnjenje: borba protiv zagađenja i borba za očuvanje okoliša 'luksuz' su koji si 'nerazvijene' zemlje ne mogu priuštiti te bi bilo nepravedno nametati im ga. Drugim riječima, ništa ne smije spriječiti

industrijalizaciju 'trećega svijeta', tj. izvoz kapitala!

¹⁴ – O tome piše Michel Pecheaux u *Les Vérités de La Palice*, Pariz, 1975.

da se ekonomske i političke probleme predstavlja kao 'racionalnost' i 'iracionalnost', kao logičke izbore između 'modelâ' racionalne društvene administracije (to je pristup znan visokoj buržoaziji i socijaldemokraciji). Treba ih, naprotiv, predstaviti kao klasne borbe.

Marksizam mora razviti učinkovitu kombinaciju dviju nerazdvojivih perspektiva sada kada se kriza kapitalizma sve više čini odsudnom i bližom *prirodi* sadašnjih društvenih odnosa. Jedna je od tih perspektiva 'taktička': *reagirati* odmah na promjenu smjera buržoazijske ideologije. Druga je 'strateška': *utrti put* proleterskoj ideološkoj hegemoniji u perspektivi socijalističke revolucije jer je, u biti, socijalistička revolucija *jedino* stvarno 'rješenje' društvenih kontradikcija kojima je razvoj iracionalizma jedan od ideoloških simptoma. Nije riječ, naravno, o nekom automatskom, čudesnom rješenju, nego o rješenju koje *treba konstruirati* povijesnim djelovanjem proletarijata i okupljanjem svih fizičkih radnika – to je rješenje čiji se temelji već pomalo pojavljuju u političkoj *praksi* proletarijata. To, međutim, nije pitanje Razuma ili racionalnosti, tj. jednostavne alternative 'razumu' ili 'nerazumu' monopola kapitala i tehnokratskoj podjeli rada; tu je, povrh svega, riječ o borbi, klasnoj borbi.

Dakle, *marksizam u biti nije vrsta 'racionalizma'* i baš je to razlog zašto se, sve dok je još živ – što se ne smije uzeti zdravo za gotovo – može uspješno suprotstavljati iracionalizmu. Da budemo precizniji, kao filozofija utemeljena na znanosti i jednome političkom modusu, marksizam *nije teoretski racionalizam* – isto kao što nije ni *teoretski* humanizam. Marksizam je nastao i razvijao se i iz racionalizma, ali i *protiv* njega kao nova, 'dosljedna' forma materijalizma, i to prva koja je *preokrenula* dominaciju idealizma nad materijalizmom koju čuva racionalizam. To je zato što u korijenu marksizma leži dvostruki revolucionarni prekid s racionalizmom: formiranje povijesti društava kao znanstvenoga objekta (što racionalistička 'generalizacija' 'prirodnih zakona' *isključuje*); prekid sa skrivenom pokretačkom snagom te generalizacije – to je, naime, stajalište koje zauzima *juridička* ideologija pri razmatranju društvenih odnosa.

Znači li to onda da je filozofska borba marksizma jednako usmjerena na 'protiv iracionalizma' i 'protiv racionalizma' kao da oni tvore simetričan par? Naravno da ne znači. Kada bismo to mislili, značilo bi da ignoriramo unutarnju kontradikciju u povijesti filozofije (kao i Lenjinov odnos i pozivanje na Diderota, Feuerbacha, Hegela pa čak i Duhema i Abela Reya!). Samo zato što marksistički materijalizam *nije* vrsta racionalizma i zato što je u određenome smislu taj potonji neprijatelj *broj jedan*, u paru racionalizam/iracionalizam on može i mora iz pomnoga proučavanja racionalizma izvući određene elemente koji će biti ključni u toj filozofskoj borbi. No, taj savez, ili ta podrška, opstaje pod dvama uvjetima.

Kao prvo, svaku tezu ili filozofsku kategoriju upotrijebljenu na taj način mora se *izvući* iz forme u kojoj je proizvedena da bi njezina temeljna kontradikcija koja je određuje izišla na vidjelo te da bi se njezina materijalistička

tendencija mogla povratiti, objasniti i ispraviti. To zahtijeva novi filozofski rad koji se ne sastoji od mehaničke 'selekcije', nego od izvorne transformacije. U tome će procesu *određene* teze i kategorije imati mnogo važniju ulogu od drugih – osobito kada su 'viškovi' klasičnoga racionalizma kojih se pozitivizam neprekidno pokušava riješiti. Najvažnije su među njima kategorije koje izriču *objektivnu univerzalnost* i 'apsolutnu' stvarnost prirodne kauzalnosti te koje materijalnu interakciju fenomenâ proglašavaju glavnim uzrokom svojega 'kretanja'.¹⁵ Druge će pak kategorije trebati razdvojiti i premjestiti (primjerice, iskustvo i totalnost), a neke će imati tendenciju biti *eliminirane* (Razum, Ljudska Priroda, Predodređena Harmonija, Temelj Znanja – bilo *'apriorno'* ili 'čulno'; Empirijska Istina i Racionalna Istina; *de jure* i *de facto* Subjekt itd.).

Prvi je uvjet, međutim, ovisan o drugome. Ti filozofski 'elementi' moraju se dopuniti ili, bolje rečeno, moraju se *podvrgnuti* onima koji nemaju veze s filozofijom racionalizma i koji stvaraju uvjete za to da se ponovno njome posluže. Oni sadrže filozofske elemente – kategorije i teze dijalektičkoga materijalizma: proces, *kontradikciju*; sadrže znanstvene elemente historijskoga materijalizma, ponajviše sve one prvotne elemente koje još treba razvijati, povezane s društvenim odnosima u proizvodnji, ideološkim društvenim odnosima, *ideološkim državnim aparatima* i odgovarajućim formama klasne borbe u epohi imperijalizma. I konačno, sadrže političke elemente, uključujući proletersku politiku prema kulturi, pučkome obrazovanju te znanostima i njihovu mjestu u *društvenoj podjeli rada*. Zato će, dakle, marksisti i komunisti imati mnogo posla, a njegova hitnost dokaz je da postoje uvjeti za njegovu uspješnu provedbu.

¹⁵ – U tome pogledu, Althusser je dugo vremena neprestano ukazivao na važnost Spinozine filozofije za marksizam. Spinoza je svojim izvrtanjem unutarnje strukture klasičnoga racionalizma sablažnjivao i svoje suvremenike i one koji su živjeli kasnije: umjesto otvorena

ili potajna priznavanja objektivnosti prirodne znanosti glede ideologije i slobode individualnoga subjekta, on objašnjava da je jedina stvarna sloboda konačna i definitivna snaga prirode. v. vrlo zanimljivu knjigu P.F. Moreaua: *Spinoza*, Pariz.